

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ

У науковій статті здійснено теоретичний аналіз основних підходів у вітчизняній та зарубіжній психології, що стосуються проблеми професійного становлення як одного з ключових етапів професійного розвитку особистості.

Ключові слова професійне становлення, професійний розвиток.

The theoretical analysis of basic approaches in domestic and foreign psychology, which touch the problem of the professional becoming as one of the key stages of professional development of personality, is carried out in the scientific article.

Keywords: professional formation, professional development.

Вступ. Основні положення психологічної концепції професійного становлення особистості торкаються наступних проблем: психологічні механізми детермінації професійного становлення особистості, критерії професіоналізації особистості, психологічний зміст процесу професійного становлення особистості та особливості його динаміки, психологічні основи періодизації професійного становлення особистості.

Психологічний зміст професійного становлення особистості полягає у структурно-динамічному розвитку суб'єкта професійного шляху (професійного становлення), що здійснюється на основі перетворення психологічної структури (психологічного вигляду) особистості, формування її професійно орієнтованих підструктур і професійно важливих якостей, а також на основі розвитку комплексу функціональних систем діяльності, що забезпечують реалізацію різних видів професійної активності, відповідно до змісту, а також вимогами соціальної ситуації професійного розвитку.

Провідним засобом соціального регулювання професійного становлення є ситуація професійного розвитку особистості, до складу якої включена сукупність професійних вимог до індивіда, характерних для відповідних етапів професійної соціалізації і співвіднесених з його можливостями і домаганнями. Ситуація професійного розвитку відображається індивідом як завдання професійного становлення і приймається ним відповідно до його професійних цінностей і мотивів, що створює основу для організації індивідуального психологічного регулювання, питома вага якого у ході професіоналізації безупинно зростає.

Детермінація професійного становлення особистості. Опираючись на матеріали експериментально-теоретичного аналізу, Ю.П. Поварьонков стверджує, що в основі детермінації професійного становлення особистості лежить система зовнішніх, стосовно суб'єкта і внутрішніх чинників, співвідношення яких і визначає базове протиріччя професійного розвитку [1]. Як зовнішні виступають професійні вимоги, пропонувані до індивіда і соціально-професійні можливості, які надаються йому у ході професіоналізації. До числа внутрішніх чинників належать професійні домагання і можливості індивіда, його зустрічні вимоги до умов професіоналізації. Дана система чинників є конкретизацією загальної соціальної ситуації розвитку особистості щодо рішення завдань професіоналізації. Тому вона може бути названа ситуацією професійного становлення особистості, а професійно орієнтовані якості, які вона знаходить у процесі професіоналізації, є системними щодо даної ситуації. Ситуація професійного становлення особистості детермінує процес професійного розвитку не механічно та опосередковано; вона відображається індиві-

дом, може усвідомлюватися чи ні, прийматися або відкидатися.

Матеріали літературного аналізу свідчать, що професійного становлення особистості є циклічним процесом. Циклічність або дискретність професійного становлення особистості простежується і у ході професійного навчання, і у ході самостійної професійної діяльності. В її основі лежать якісні і кількісні перебудови ситуації професійного становлення, які ініціюються або самим суб'єктом, або за рахунок зміни вимог, що висувуються до нього. Як одиниці періодизації у рамках концепції професійного становлення особистості використовуються стадії, періоди і фази.

Більшість періодизацій професійного розвитку описується на хронологічний вік індивіда. У рамках концепції професійного становлення особистості хронологічним критерієм для періодизації є "професійний вік" особистості, тобто тривалість її професіоналізації, що більше загального виробничого стажу. Незалежно від величини одиниць періодизації професійного становлення особистості (стадії, періоди і фази), кожна з них характеризується конкретною ситуацією професійного становлення особистості або завданням професійного розвитку, провідною формою професійної активності, специфічними професійно важливими якостями, професійно орієнтованими новоутвореннями і критеріями професіоналізації.

З погляду функціонування індивідуальність може бути представлена сукупністю різних незалежних рівнів. Особистісне становлення професіонала часто розглядається на емоційно-мотиваційному рівні. У цьому випадку, при вивченні властивостей мотиваційної сфери особистості, темпераменту, властивостей характеру потрібно враховувати, що такий розподіл є відносний, тому що усі сторони особистості є взаємозалежними. Особливе місце у структурі особистісних чинників психічної адаптації дослідники відводять мотивації. Ф.Б. Березин кладе в основу мотивацію досягнення успіху [2]. На його думку, високий енергетичний потенціал виявляється найбільш важливим у діяльності, що вимагає мобільності, швидкого входження у нові ситуації, освоєння нових навичок, дій в умовах, у яких кінцевий успіх або невдача ще не визначилися і тісно пов'язані з індивідуальною активністю. Енергетичний потенціал значною мірою забезпечується виразністю і структурою мотивації досягнення. Перевага мотивації досягнення успіху над мотивацією уникнення невдачі сприяє і ефективній психічній адаптації, і успішності діяльності.

Поряд з інтенсивністю мотивації суттєвий вплив на процес адаптації справляє структура мотивації. Мотиваційна сфера - основна у підструктурі особистості. При цьому під мотивом мається на увазі не якийсь конкретний об'єкт, що відповідає тій або іншій потреби людини і

спонукує його до діяльності, а те поняття, що багато авторів позначають як *drive motivation* і трактують як спонукальну силу, що лежить в основі устремлень і дій індивіда. Дослідження В.І. Ковальова і Н.О. Сирникової показало, що звільнення з роботи як крайній прояв нездатності до професійної адаптації пов'язане з невідповідністю структури мотивації особливостям діяльності при цілком достатньому рівні розвитку професійно значимих властивостей [3].

Чим вище психічний рівень, тим людина більш соціальна, і, відповідно, більш гнучкіша в адаптації до навколишнього середовища. Так, за даними І.М. Кареліної, високий психічний рівень, з одного боку, характеризується ініціативністю, самостійністю і творчою активністю співробітника податкової поліції, а з іншого боку - являє собою ступінь його задоволеності обійманим службовим статусом [4]. Про адаптованість офіцера свідчить те, наскільки його влаштовують обіймана посада, обрана професія, місце служби, характер, зміст і результати праці, організаційні, матеріально-побутові, морально-психологічні умови службової діяльності. Відношення адаптанта до своєї професійної діяльності характеризується емоційним самопочуттям, що включає тональність індивідуального настрою, виразність емоційної напруги, наявність невротичних реакцій.

О.В. Тімченко відносить до суб'єктивних переживань, що супроводжуються адаптаційним порушенням, такі особистісні особливості як схильність до гострого переживання невдач, до хвилювання, підвищеного почуття провини із самокритичним ставленням до своїх недоліків, непевність у собі, зниження рівня оптимізму, життєлюбства та активності [5]. Багато дослідників сходяться у думці, що провідною характеристикою особистості, що впливає на протікання процесу адаптації, є емоційна стабільність-нестабільність [2 та ін.]. І.В. Каськов розрізняє при цьому активне ставлення до роботи, інтелектуальну активність, активність у спілкуванні, які проявляються у таких особистісних властивостях, як ініціативність, самостійність, цілеспрямованість [6].

У ряді робіт показане значення професійне значимих властивостей (розумових, мнемічних, атенційних, сенсомоторних, комунікативних) та їхній вплив на адаптаційний процес професіоналізації і на збереження здатності до ефективної психічної адаптації. Неоднозначно інтерпретується значення чинника інтроверсія-екстраверсія. Для професій типу "людина-людина" товариськість є найважливішим чинником адаптації, однак є оптимальний її рівень, за межами якого товариськість може мати негативний ефект. Для професій типу "людина-техніка", "людина-знак" екстраверсія-інтроверсія може бути чинником, вплив якого на адаптацію є незначним. Так, дослідження М.О. Дмитрієвої показало вплив структури професійних цінностей на успішність вторинної адаптації [7].

У ряді досліджень відзначено значення тих або інших аспектів професійної спрямованості, а також виявлено значення самооцінки і саморегуляції у цілому для ефективності адаптації. Так, Л.М. Корнєєва проаналізувала роль самооцінки на різних етапах професійного життя людини [8]. Різке ламання самооцінки, як встановила вона, негативно позначається на успішності діяльності, супроводжується стійкими негативними емоціями, невротизацією. "Однак, - зазначає вона, - захисне збереження неадекватної самооцінки, що тимчасово забезпечує особистості відносний комфорт, для діяльності є ще більш несприятливим". Як показали дослідження, системоутворюючу роль у структурі індивідуально-психологічних властивостей грають мотивація і самооцінка особистості. Отже, у

вивченні психологічних чинників збереження професійної адаптованості необхідно приділити головну увагу саме мотивації і самооцінці.

У ряді робіт аналізується значення інших властивостей особистості, що забезпечують її стійкість до негативних впливів професійного середовища. Так, К.В. Кім відносить до найважливішої складової психологічної стійкості особистості здатність до повноцінної самореалізації, особистісному росту зі своєчасним та адекватним вирішенням внутрішньоособистісних конфліктів (ціннісних, мотиваційних, рольових); відносну стабільність емоційного тону і сприятливого настрою; здатність до емоційно-вольової регуляції; адекватну ситуації мотиваційну напруженість; здатність протистояти зовнішнім впливам, дотримуючись своїх намірів і цілей [9]. В основі психологічної стійкості особистості, вважає вона, лежить взаємодоповнює сполучення, гармонійна єдність сталості особистості та її мінливості". Підтримка стійкості припускає збалансоване сполучення зовнішньої активності та адаптації (на її думку "адаптація", "адаптивність" означає пасивне пристосування).

До категорії психологічної стійкості особистості можна віднести і поняття моральної надійності [10-11]. Г.С. Никифоров визначає моральну (моральну) надійність особистості як "стабільність психічного самоуправління поведінкою, стійку орієнтацію людини на прийняті у суспільстві моральні норми та їхнє безумовне дотримання" [11, С.86]. Він вважає, що основу надійності особистості, включеної у професійну діяльність, становлять певні риси характеру і рівень її моральності. Зокрема, Г.С. Никифоров називає такі властивості особистості, як чесність, відповідальність, почуття обов'язку, почуття власної гідності, совість (моральний самоконтроль особистості), порядність (за визначенням І.Канта люди без порядку і правил ненадійні) і прогностичність, що слідує з названих властивостей та поведінки [Там же, С.86-91].

О.С. Дейнека наводить дані зарубіжних дослідників, що стосуються індивідуально-психологічних детермінант економіко-психологічної адаптивності і результати своїх досліджень у цій сфері [12]. Вона називає наступні пріоритетні якості, що сприяють адаптованості особистості до діяльності у ринкових умовах: "у темпераментологічному блоці - енергетична обдарованість, стресостійкість і такі формально-динамічні підструктури, як навченість, саморегуляція й активність; у блоці "характер" - дробність, гнучкість характеру (у різних сферах свого життя людина проявляє різні риси характеру і установки), що властиве "ринковій орієнтації характеру", за З.Фрейдом, але головне - виразність вольових якостей; у блоці "інтелект і здібності" - висока питома вага прикладного інтелекту, гнучкість, але поверховість мислення, високий рівень розвитку пам'яті та уваги; у блоці спрямованості - виразність мотиву досягнення, перевага спрямованості на справу над спрямованістю на спілкування і на себе".

Виявлені Ф.Б. Березиним закономірності формування психофізіологічних залежностей засновані на взаємодії трьох адаптаційно значимих комплексів психодіагностичних характеристик, що визначають організацію емоційного стресу і стресостійкості; особливості мікросоціальної взаємодії; здатність до структурування ситуації та її доцільній зміні. У структурі системи адаптації виділяються 3 найбільш значимих і таких, що найбільш повно описують адаптаційний процес чинники: чинник фрустраційної та емоційної напруженості; чинник контролю поведінки; чинник енергетичного потенціалу і стресостійкості [2].

Даний огляд досліджень з проблеми професійного становлення особистості був би не повним без теоретичного аналізу підходів і концепцій зарубіжних психологів про сутність психологічної адаптації особистості. Найбільш повно розробленою зарубіжною концепцією адаптації особистості є психоаналітична концепція, що трактує адаптацію особистості як гомеостатичну рівновагу особистості з вимогами зовнішнього оточення і внутрішніх стимулів. Зміст процесу соціально-психологічної адаптації описується формулою: "конфлікт - тривога - захисні реакції" [13]. На думку авторів даного підходу, конфлікт є наслідком "невідповідності" уроджених потреб особистості вимогам навколишнього соціального середовища. Наслідком же конфлікту є актуалізація стану особистісної тривоги, переживання якого сигналізує про порушення внутрішнього гомеостазу. Вирішення конфліктів відбувається на основі роботи системи психологічного захисту, що діє на несвідомому рівні.

У руслі даного напрямку адаптація особистості визначається характером емоційного рівня. Так, якщо системи психологічного захисту вдається відгородити свідомість від конфлікту, то вважається, що особистість адаптована. У тому випадку, якщо захисні реакції виявляються недостатніми для того, щоб усунути тривогу зі свідомості, стан фрустрації підсилюється і провокує виникнення клінічної симптоматики, що дозволяє стверджувати про дезадаптацію особистості. Відповідно до уведеного З.Фрейдом поняттями "алопластичних та аутопластичних змін", психоаналітики розрізняють два різновиди адаптації:

1) алопластична адаптація, здійснювана змінами, які робить особистість у зовнішнім середовищі для приведення її у відповідність зі своїми потребами;

2) аутопластична адаптація, забезпечувана змінами особистості, за допомогою яких вона пристосовується до середовища [Там же].

До двох названих різновидів адаптації особистості Г.Гартман додає ще один: пошук особистістю того середовища, що сприятливе для її функціонування. Він стверджує, що багато проблем, пов'язаних з розвитком характеру, таланту, методів захисту у певних ситуаціях, не можуть бути вирішені лише у термінах інстинктів і конфліктів. Велике значення у його концепції приділяється соціальної адаптації. Соціальне середовище, до якого адаптується особистість, є результатом активності попередніх поколінь і частково її самої, тобто деякою мірою людина створює своє середовище сама. Для позначення явища, коли соціальне середовище як би виправляє порушення адаптації так, що неприйнятні в одних соціальних умовах форми поведінки стають прийнятними в інших, Г.Гартман вводить поняття соціальної поступливості [14].

Серед концепцій психоаналітичного напрямку слід виділити і підхід Е.Еріксона, що вважає, що конфлікт і захист є лише однією стороною адаптаційної взаємодії особистості і середовища. Іншою же стороною останнього служать співробітництво і гармонія. Процес адаптації в його концепції описується формулою: "протириччя - тривога - захисні реакції особистості і середовища - гармонійний розвиток або конфлікт". Конфлікт має місце там і тоді, де і коли захисні реакції індивіда і поступки середовища недостатні для встановлення гомеостатичної рівноваги [15]. Як і інші представники психоаналітичного напрямку, він вважає, що причиною виникнення протиріч між особистістю і середовищем є вроджені або придбані у ранньому періоді розвитку неусвідомлені потреби, що вимагають свого "виходу". Як-

що середовище "не дозволяє" особистості реалізувати ці потреби, виникає конфлікт; якщо середовище "уступає" особистості, то виникає співробітництво, що приводить до гомеостатичної рівноваги у системі "особа-середовище". Таким чином, у рамках психоаналітичних концепцій адаптація особистості розглядається: по-перше, як процес конфліктної взаємодії особистості і соціального середовища і, по-друге, як результат цього процесу. У цілому ж психоаналітична теорія адаптації особистості є найбільш розробленою.

Гуманістичний напрямок досліджень адаптації особистості у зарубіжній психології представлено роботами авторів, що висувають як мету адаптації "досягнення позитивного духовного здоров'я", що припускає відсутність у суб'єкта адаптації психопатологічних проявів, відповідність індивідуальних цінностей загальногруповим, розвиток у суб'єкта, що адаптується, певних особистісних характеристик. Найбільший внесок у розвиток даного підходу внесли А.Маслоу, К.Роджерс, Г.Оллпорт.

Представники гуманістичного підходу критикують розуміння адаптації як гомеостатичного процесу і висувають положення про оптимальну взаємодію особистості і середовища. При цьому підкреслюється динамічність стану оптимальності, можливість його порушення і прагнення до досягнення його на новому, більш високому або більш низькому рівні. Безперервний ріст і розвиток особистості проголошуються атрибутивними моментами її існування. Процес соціально-психологічної адаптації у руслі даного підходу описується формулою: "конфлікт - фрустрація - акти пристосування - розвиток".

У теоретичній концепції особистості К.Роджерса основними концептуальними складовими є: "Я" або самість організму і феноменальне поле, що прирівнюється до життєвого досвіду [16]. До теоретичних конструкцій К.Роджерса не входить поняття конфлікту, а емпіричний факт існування конфліктів і тривожності інтерпретується як неконгруентність самості і досвіду. У ситуаціях, коли існує неузгодженість, але індивід не усвідомлює цього, він потенційно уразливий тривожністю, погрозою і дезорганізацією. Якщо значимий новий досвід демонструє протиріччя настільки ясно, що воно повинне бути свідомо сприйнято, то індивід буде під загрозою і його самість дезорганізується цим протиріччям і досвідом, що не асимілюється. У цьому випадку з метою збереження структури самості вступає у дію психологічний захист, що виконує функцію підтримки цілісності самості і є джерелом неконгруентності, тому що реальний досвід піддається викривленню і як би відчужується від особистості. Лавиноподібний процес відчуження особистості, що розвивається у такий спосіб, приводить до втрати контакту з реальністю, а у деяких випадках - до важких психічних розладів особистості, при яких виникає необхідність у втручанні психотерапевта.

А.Маслоу як центральну характеристику особистості виділяє різні ієрархічні рівні потреб:

1) фізіологічні потреби: голод, спрага, сексуальність і т.д.;

2) потреби у безпеці: безпека і захисті від болю, страху, гніву, непорядкованості і т.п.;

3) потреби у соціальних зв'язках: потреби у любові, ніжності, соціальній приєднаності, ідентифікації;

4) потреби самоповаги: потреби у досягненні, у визнанні, у схваленні;

5) потреби самоактуалізації: реалізація власних можливостей і здібностей, потреба у розумінні та осмисленні [17].

Як відзначає сам А. Маслоу, діяльність особистості організують потреби, які розташовані безпосередньо над рівнем удоволених. Узагальнюючи розбіжності між нижчими і вищими потребами, він відзначає, що задоволення вищих потреб має своїм результатом розвиток особистості, що потреби високого рівня менш важливі для виживання, тому від них можна на час звільнитися. На думку А. Маслоу, конфлікт виникає лише у тому випадку, коли фруструються базальні потреби.

З погляду Н. Міллера, А. Бандури та інших дослідників, конфлікт виникає у результаті одномоментного впливу двох протилежних тенденцій реагування: "уникнення-прагнення", "подвійного уникнення-прагнення" і т.д. [18]. Інші автори як центральний компонент особистості називають також змістовну сторону спрямованості особистості, її ставлення до навколишнього світу, до себе, до інших людей і до самої себе, що обумовлює систему ціннісних і смисложиттєвих орієнтацій. Дані орієнтації відображають ціннісне і смислове ставлення до дійсності. Цінності регулюють спрямованість, ступінь зусиль суб'єкта, визначають значною мірою мотиви і цілі організації діяльності.

На думку В. Франкла, "цінності ведуть і притягають людину... у людини завжди є свобода: свобода робити вибір між прийняттям і відторгненням пропонуваного, тобто тим часом здійснити потенційний смисл або залишити його нереалізованим" [19].

З великого набору пропонуваного суспільством цінностей і смислів людина обирає, надає перевагу, відмовляється, бореться, зважає свої цінності і смисли. Людина шукає сенс життя, що являє собою "почуття цінності чого-небудь для Я". Як вважає К.О. Абульханова, "сенс життя - це своєрідне почуття своєї суб'єктності, можливості творчості життя, це - не лише когнітивне утворення, а переживання особистістю своєї включеності у життєві структури, причетності до суспільних цінностей, повноти свого самовираження, інтенсивності взаємодії з життям" [20].

Суспільство пропонує безліч цінностей, але шлях до них завжди індивідуальний: це - пошук сенсу життя, свого місця у ньому. Е. Еріксон пов'язує такий пошук з рішенням проблеми ідентичності [15]. В. Франкл бачить у прагненні знайти смисл власного життя, первинну мотивуючу силу людини. Слідом за Ф. Ніцше він повторює: "Той, у кого є для чого жити, може витримати майже усе" [19]. Саме В. Франкл уперше виділяє особливу форму активності, характерну для становлення і розвитку людини - смислоутворюючу активність. У вітчизняній психології ідею смислоутворюючої активності розвивають К.О. Абульханова, Д.О. Леонтьєв.

Як відомо, система ціннісних орієнтацій як стійких утворень свідомості, смислових компонентів світогляду, забезпечує відносно стійку спрямованість потреб та інтересів, послідовність лінії поведінки. "Вирішальним моментом адаптації особистості в якій-небудь сфері діяльності є її "мотиваційне ядро", певна ціннісно-орієнтовна спрямованість", - вважає І.К. Кряжева. На її думку, "соціально-психологічна адаптація особистості обумовлена опосередкованістю включення у соціальне середовище індивідуальних особливостей людини. Насамперед, такими опосередкованими ланками виступає мотиваційна структура особистості, її внутрішня позиція, соціальні відносини. Домінуючий вплив на процес і характер адаптації справляє відповідність "мотиваційного ядра" особистості смислу, цілям та умовам реальної діяльності" [21].

У "теорії універсального смислу і структури цінностей" Ш. Шварца і У. Билські, концептуальне визначення цінностей включає п'ять формальних ознак:

- 1) цінності - це поняття або переконання;
- 2) мають відношення до бажаних кінцевих станів або поведінки;
- 3) переважаючи специфічні ситуації;
- 4) керують вибором або оцінкою поведінки і подій;
- 5) упорядковані за відносною важливістю [22].

Перераховані ознаки цінностей відображають, на наш погляд, адаптаційний аспект ціннісно-нормативної регуляції поведінки.

Поняття "ціннісні орієнтації" використовується звичайно при віднесенні цінностей до мотиваційно-потребнісної сфери (тобто пов'язаної безпосередньо з регулюванням соціальної поведінки), тоді як "особистісні цінності" розглядаються більшою мірою при віднесенні їх до смислової сфери особистості. Ми розділяємо позицію авторів, які вважають, що цінності, будучи смисловими утвореннями, "зв'язують" когнітивну і мотиваційну сфери, інтегрують їх у єдину смислову сферу, надаючи особистості певну цілісність.

Визначальна роль ціннісних і смисложиттєвих орієнтацій в процесі соціально-психологічної адаптації представлена також у роботах К. Роджерса. За його даними, цінності, як стійкі центральні особистісні утворення, дають можливість пророкувати образ поведінки у часі. К. Роджерс підкреслює "важливість постійного вивчення цінностей індивіда для повноцінної адаптації" [16].

Таким чином, можна говорити про те, що ядром системи соціально-психологічної адаптації особистості, що визначає характер і динаміку адаптаційного процесу, є її центральний елемент - спрямованість, ціннісні і смисложиттєві орієнтації особистості.

Інший підхід у вивченні адаптації особистості пов'язаний з когнітивістською орієнтацією у соціальній психології. У рамках даної орієнтації досліджуються процеси каузальної атрибуції, феномен самосприйняття, когнітивні детермінанти емоційних станів та інші проблеми, пов'язані з вивченням особистості як суб'єкта соціальних дій. Але у контексті теми нашого дослідження особливий інтерес представляє теорія когнітивного дисонансу, що була вперше запропонована Л. Фестингером, а надалі знайшла свій розвиток у працях Е. Аронсона, Дж. Фридмана та інших вчених [23-24 та ін.]. Основним постулатом даної концепції є прагнення до гармонії, погодженості і конгруентності когнітивних репрезентацій зовнішнього світу і себе. Когнітивний дисонанс виникає тоді, коли особистість володіє одночасно як мінімум двома "знаннями" (когнітивними елементами), які психологічно суперечливі, що переживається як щось неприємне. У зв'язку із цим виникає прагнення редукувати його і відновити погодженість. Разом зі спробами редукувати дисонанс суб'єкт уникає ситуацій та інформації, які могли б його збільшити. Як зазначає Дж. Гібсон, різні люди мають різну толерантність до дисонансу, що залежить від спадковості і виховання у ранньому віці. Створювати нову інтерпретацію реальності для розв'язання виниклого протиріччя будуть лише люди з низькою толерантністю до дисонансу.

На думку Л. Фестингера, існують п'ять основних областей феноменів, у яких редукація когнітивного дисонансу відіграє важливу роль:

- конфлікти після ухвалення рішення;
- змушене здійснення вчинків, на які суб'єкт не пішов би; селекція інформації;
- незгода з переконаннями соціальної групи;
- несподівані результати дій та їхніх наслідків.

Наявність одного або декількох феноменів приводить до дисонансу, що зростає зі збільшенням розбіжностей між переконаннями, що зіштовхуються, важливістю діяльності, ступенем довіри до навколишніх. Дисонанс виникає переважно у ситуації, коли діяльність або її результат суперечить уявленню про себе, особливо, коли останнє стосується здібностей або моральності особистості, а також у ситуаціях, коли у результаті діяльності зневажко виникають побічні наслідки.

Редукція дисонансу може відбуватися декількома шляхами: по-перше, зближенням своїх переконань із чужими; по-друге, екстремізацією своїх переконань, у третій шляхом модифікації первісної установки таким чином, щоб мати можливість легше прийняти наслідки, що наступили.

На відміну від вище описаних поглядів у гуманістичній психології адаптація пов'язується з досягненням оптимального взаємини між особистістю і середовищем за рахунок конструктивної поведінки, дезадаптація - з відсутністю оптимальної взаємини особистості і середовища (відсутність динамічної рівноваги) внаслідок домінування неконструктивних реакцій або неспроможності конструктивних підходів.

Висновки. Таким чином, професіоналізація здійснюється як цілісний, безперервний процес, в основі якого лежить комплекс механізмів, що розвиваються, взаємодіють між собою і послідовно змінюють один одного. Виявити і розкрити ці механізми можна лише на основі цілісної концепції професіоналізації, що має у своєму розпорядженні єдиний концептуальний апарат, що описує професійний розвиток людини від початку до кінця, від моменту прийняття професії до моменту завершення активної професійної діяльності. Такий підхід у розумінні сутності професіоналізації має безпосереднє значення для рішення завдань психологічного емпіричного дослідження. При цьому постає проблема побудови системи методів з метою комплексного вивчення можливих практичних завдань на основі цього загальнотеоретичного напрямку. Комплексність психологічного дослідження об'єкта (у нашому випадку - співробітники виправних установ) полягає у тому, щоб вивчити

не лише особистісні риси людини, але й динамічні особливості особистісної структури, її адаптаційні можливості, обумовлені певним видом діяльності.

1. Поваренков Ю.П. Критерии профессионализации и формирование структуры профессиональных способностей // Диагностика и способности. - М., 1992.
2. Березин Ф.Б. Психическая и психофизическая адаптация. - Л., Наука, 1998.
3. Ковалев В.И., Сырникова Н.А. Мотивы труда и адаптация рабочих // Психологический журнал. - 1985. - Т.6. - №6. - С.49-60.
4. Карелина И.М. Человек и профессия: путь к гармонии. - Омск, 2005. - 179 с.
5. Тімченко О.В. Професійний стрес працівників органів Внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): Автореф. дис... доктора психол. наук / Національний ун-т внутрішніх справ МВС України. - Х., 2003. - 35 с.
6. Каськов І.В. Організаційно-управлінські аспекти соціально-психологічної адаптації молодих офіцерів: Автореф. дис... кандидата психол. наук / Національна академія оборони України. - К., 2004. - 18 с.
7. Дмитриева М.А. Психологические факторы профессиональной адаптации // Психологическое обеспечение профессиональной деятельности. СПб, 1991. - С.43-60.
8. Корнеева Л.Н. Самооценка как механизм саморегуляции профессиональной деятельности // Вестник ЛГУ. Сер. 6. - 1989. - Вып. 4 (№27). - С.91-96.
9. Кім К.В. Особливості розвитку стресостійкості майбутніх правоохоронців у процесі професійної підготовки. Автореф. дис. кандидата психол. / Університет цивільного захисту України. - Харків, 2008. - 19 с.
10. Галімов Ю.А. Психологічне прогнозування надійності діяльності офіцерів оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України. Автореф. дис. ...кандидата психол. наук / НА ДПСУ ім. Богдана Хмельницького. - Хмельницький, 2004. - 18 с.
11. Никифоров Г.С. Надежность профессиональной деятельности. СПб.: СПбГУ, 1996. - 174 с.
12. Дейнека О.С. Экономико-психологическая адаптация // Психология. Учебник. - М., 1999. - 559 с.
13. Фрейд З. Психология бессознательного. - М.: Просвещение, 1989.
14. Hartmann H. Ego Psychology and the Problem of Adaptation. - N.Y., 1958.
15. Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис. - М.: Издательская группа "Прогресс", 1996.
16. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. - М.: Гиль-Эстель, 1994.
17. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. - М.: Смысл, 1999.
18. Кондаков И.М., Сухарев А.В. Методологические основания зарубежных теорий профессионального развития // Вопросы психологии. - 1989. - №5. - С.158-164.
19. Франкл В. Человек в поисках смысла. - М., 1990.
20. Абульханова-Славская К.А. Стратегии жизни. - М.: Мысль, 1991.
21. Кряжева И.К. Социально-психологические факторы адаптированности рабочего на производстве // Прикладные проблемы социальной психологии. - М.: Наука, 1983. - С.203-213.
22. Дикая Л.Г. Психическая саморегуляция функционального состояния человека (системно-деятельностный подход). - М.: Изд-во "ИП РАН", 2003.
23. Festinger L. A theory of social comparison processes. Human Relations, 1954. - P.117-140.
24. Friedman L.A. Student behaviour patterns contributions to teacher vocational fund // J. Of Educational Research. - 1995, V.88 (5).

Надійшла до редколегії 13.08.09р.

УДК 159.9:37.015.3

О.В. Мамічева, к. психол. наук, доцент
О.Д. Сафін, д-р психол. наук, проф.

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті здійснений теоретичний аналіз проблеми педагогічних здібностей у вітчизняній і зарубіжній психології. Показаний генезис розвитку уявлень про педагогічні здібності, представлений увесь спектр можливих підходів до її розгляду.

Ключові слова: педагогічні здібності, викладач вищого навчального закладу.

In article the theoretical analysis of a problem of pedagogical abilities in domestic and foreign psychology is carried out. Genesis of development of representations about pedagogical abilities is shown, all spectrum of possible approaches to its consideration is presented.

Keywords: pedagogical abilities, the teacher of the higher scientific institution

Постановка проблеми. Аналіз досліджень з проблеми педагогічних здібностей педагога показує, що їхнє вивчення йшло у декількох напрямках: визначення сутності, компонентного складу і структури педагогічних здібностей; вивчення окремих видів спеціальних здібностей педагога; вивчення впливу предметної специфіки і спрямованості на спеціальні здібності викладача; дослідження спеціальних здібностей педагога у руслі вивчення структури педагогічної діяльності, педагогічної майстерності, професійної компетентності, створення цілісної моделі праці педагога, типології педагогів і т.д., тобто інших, але близьких за сво-

єю сутністю психологічних феноменів; виявлення взаємозв'язку спеціальних здібностей з індивідуальними властивостями викладачів; дослідження професійного становлення педагога.

Мета статті – аналіз теоретичних здобутків вітчизняної та зарубіжної психології з проблеми педагогічних здібностей.

М.Д. Левітов під педагогічними здібностями він розумів ряд якостей, що мають відношення до різних сторін особистості вчителя: якість мовлення; спритність і швидке орієнтування; розуміння учня, тобто спостережливість; здібність до передачі дітям знань у короткій,